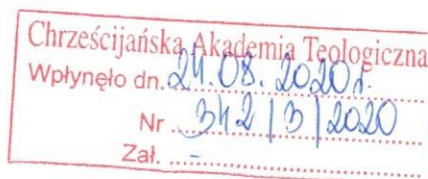

Prof. dr hab. Krzysztof Leśniewski
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Nauk Teologicznych

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Ks. mgr Krzysztof Kuderski. *Pojęcie miłości w twórczości religijnej Borisa Wyszesławcewa*. Rozprawa doktorska napisana na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej pod kierunkiem naukowym Metropolity prof. zw. dr. hab. Sawy (Hrycuniaka). Warszawa 2020 ss. 165 (komputeropis).

I. Ocena merytoryczna rozprawy

Autor w swojej rozprawie skupił się na problemie fundamentalnym dla tożsamości osobowej człowieka, a mianowicie na miłości. Czym jest miłość? Pytanie o miłość jest jednym z najtrudniejszych pytań w refleksji antropologicznej. Od wielu wieków ludzie zmagają się z misterium miłości, próbując dookreślić ją zarówno z egzystencjalnego, jak i naukowego punktu widzenia. Refleksja nad miłością w perspektywie chrześcijańskiej choć oparta jest na Słowie Bożym i Tradycji Kościoła, wykorzystuje w szczególny sposób różne nurty filozoficzne. Stąd też można mówić o specyficznej „filozofii miłości” (s. 4). Jak słusznie zauważa ks. mgr Krzysztof Kuderski „w rosyjskiej kulturze XIX wieku miłość jest jednym z najważniejszych tematów” (s. 4), który był przedmiotem analiz najważniejszych myślicieli religijnych. Zdaniem W.P. Szestiakowa w Rosji drugiej połowy XIX wieku oraz początku XX wieku można wyróżnić dwa nurty filozoficzne, w ramach których była rozwijana filozofia miłości. Do pierwszego z nich, odwołującego się do neoplatonickiej koncepcji miłości jako Erosa, przynależy Władimir Siergiejewicz Sołowiow, Lew Płatonowicz Karsawin oraz Borys Pietrowicz Wyszesławcew. Drugi nurt filozoficzny, utożsamiający miłość (łac. *caritas*) ze współczuciem i miłosierdziem, kształtowali: Paweł Aleksander Florenski, Siergiej Nikołajewicz Bułgakow, Nikołaj Onufrijewicz Łosski i Iwan Aleksandrowicz Iljin (por. s. 5). Spośród wskazanych powyżej myślicieli religijnych Autor wybrał Borisa Wyszesławcewa jako

punkt odniesienia swoich badań naukowych. Wybór jednego z czołowych filozofów „współtworzących rosyjski renesans religijno-filozoficzny” (s. 5) należy uznać za trafny, gdyż dotychczas powstały bardzo nieliczne przyczynki na temat jego twórczości w języku polskim, a opracowanie problematyki miłości na podstawie jego dzieł ma charakter pionierski. Temat rozprawy też jest bardzo interesujący, gdyż odwołuje się do tego, co dla samego Wyszewławcewa było bardzo istotne. Rosyjski neoplatonik twierdził bowiem, że „miłość zajmuje centralne miejsce w życiu człowieka” (s. 11). Ks. mgr Krzysztof Kuderski przystępując do pisanie swej rozprawy miał świadomość, że poglądy Wyszewławcewa stanowią syntezę filozoficzno-teologiczną, która nie zawsze zgodna jest z dogmatyczną nauką Kościoła prawosławnego (por. s. 11). Jako główny cel dysertacji wskazał analizę kluczowych pojęć dotyczących miłości w jego dziełach. Logicznie z tego wynikało sprecyzowanie problemu badawczego, którym jest „analiza istoty, roli i znaczenia miłości w życiu człowieka w dziełach Borisa Wyszewławcewa” (s. 12).

Rozprawa doktorska ks. Krzysztofa Kuderskiego składa się ze *Wstępu* (s. 4-14), trzech rozdziałów (s. 15-138), *Zakończenia* (s. 139-146) i *Bibliografii* (s. 147-155). Ponadto, jest jeszcze krótkie *Streszczenie* (s. 156-160) i *Summary* (s. 161-165). Całokształt struktury pracy jest metodologicznie poprawny i przejrzysty. Autor zgodnie z zasadami metodologii pracy naukowej realizował przemyślaną koncepcję swego dzieła. Świadczą o tym wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów (por. s. 15, 63, 109), zawierające uzasadnienie tematu przewodniego oraz sposobu opracowania podjętego zagadnienia. W zakończeniu każdego z rozdziałów jest podsumowanie zawierające syntetycznie przedstawione osiągnięcia badawcze (por. s. 61-62, 108, 138).

Wstęp rozprawy został napisany poprawnie pod względem formalnym. Autor rozpoczął od wprowadzenia w problematykę, wskazując uwarunkowania historyczne epoki, najważniejsze wydarzenia z życia Borisa Wyszewławcewa i jego zainteresowania filozoficzne, jak również odniesienia do myślicieli, którzy mieli wpływ na kształtowanie się jego poglądów. Następnie, wskazał cel oraz problem badawczy dysertacji, jak również w tematy szczegółowe poszczególnych rozdziałów. W ramach hermeneutycznej rekonstrukcji głównych idei Borisa Wyszewławcewa, mających bezpośrednie i pośrednie odniesienie do miłości, Autor zapowiedział wykorzystanie metod pracy naukowej: semantycznej, komparatystycznej, kompleksowej oraz historycznej (s. 13). W pełni zasadnie za źródła przyjął monografie (7) i artykuły (9) Borisa Wyszewławcewa. Nieco przesadzona była jednak deklaracja ks. Krzysztofa Kuderskiego, że w rozprawie zostanie uwzględniona wiedza patrystyczna, gdyż w bibliografii

zauważalny jest brak odniesienia do dzieł patrystycznych, a są jedynie wskazane nieliczne opracowania twórczości Ojców Kościoła.

Rozdział I ma charakter wprowadzający w problematykę badawczą. Dotyczy on pojmowania miłości przez głównych przedstawicieli rosyjskiego renesansu religijnego. Autor skupił się w nim na przedstawieniu pojmowania miłości u czterech autorów, a mianowicie: Nikołaja Fiodorowa, Fiodora Dostojewskiego, Władimira Sołowjowa oraz Nikołaja Bierdiajewa. Poglądy każdego z tych myślicieli religijnych warte są pogłębionej refleksji. Szkoda jednak, że Autor rozprawy nie uzasadnił, dlaczego poglądy tych właśnie myślicieli uznał za odpowiednie jako wprowadzenie do analizy twórczości Borisa Wyszesławcewa, a nie wskazane we *Wstępie* poglądy Lwa Płatonowicza Karsawina czy Pawła Aleksandra Florenskiego, Siergieja Nikołajewicza Bułgakowa, Nikołaja Onufrijewicz Łosskiego i Iwana Aleksandrowicza Iljina. Można założyć, że wybór tych czterech myślicieli został przez Autora dokonany w sposób przemyślany, ale jest mankamentem rozprawy brak jego uzasadnienia.

Rozdział II stanowi analizę fundamentalnych założeń filozoficzno-teologicznych Borisa Wyszesławcewa w odniesieniu do tożsamości osobowej człowieka, ze szczególną koncentracją na relacji pomiędzy wolnością a miłością. Autor na podstawie dzieł Wyszesławcewa opisał konstytutywne elementy tożsamości osoby ludzkiej jako zależnej od Absolutu, cechującej się hierarchicznością i będącej „spersonifikowanym mikrokosmosem”. Istotną tezę tego rozdziału jest uznanie wolności człowieka jako podstawy jego miłości, co zależne jest od współdziałania woli ludzkiej z wolą Bożą, poprzez dokonywanie wyborów, których głównym celem jest miłość. Pogłębione pojmowanie miłości wymaga również uznania, że człowiek ma możliwość dokonywania wyborów niszczących jego tożsamość osobową poprzez urzeczywistniania „wolności samowoli”, jak również bycia współtwórcą swej tożsamości osobowej poprzez ukierunkowanie swej wolności na twórczość. W ostatnim, czwartym, punkcie zostały omówione zasadnicze pojęcia, które zdaniem Autora, istotne są w refleksji antropologicznej Wyszesławcewa, a mianowicie: Bóg – Absolut, Eros i Agape, „Przemieniony Eros”, antynomia, sublimacja, podświadomość i wyobrażenia. Niestety ks. Krzysztof Kuderski nie podał kryteriów, jakimi się kierował, wybierając te właśnie pojęcia, a nie inne, dla opisanie misterium człowieka.

W *rozdziale III* namysł nad miłością ma odniesienie do kategorii serca oraz śmierci i nieśmiertelności osoby ludzkiej. W pierwszym punkcie została w nim ukazana „metafizyka serca”, bowiem serce to rzeczywistość nie tylko fizjologiczna (narząd ciała człowieka), ale

również duchowa przestrzeń spotkania z Bogiem i organ twórczości ludzkiej. Dla czytelnika interesujące są porównawcze refleksje odnoszące się do serca na bazie mistyki chrześcijańskiej i mistyki buddyjskiej. Zwieńczeniem rozprawy są analizy kluczowego dla egzystencji człowieka problemu, a mianowicie nieuchronności śmierci oraz dalszego trwania po drugiej stronie życia. Z tą trudną tematyką Wyszewałcew zmagał się odwołując zarówno do „prawa ochrony energii”, „ochrony rodu” oraz „duchowych relacji” (s. 131), jak również uwzględniając chrześcijańską antropologię oraz filozoficzne przemyślenia Platona, Ludwiga Andreeasa Feurbacha, Gottfrieda Wilhelma Leibnica, Carla Gustawa Junga i Rudolfa Steinera. Uznawał zmartwychwstanie Chrystusa jako podstawę nieśmiertelności osoby ludzkiej i odwołując się do antropologii chrześcijańskiej polemizował ze zwolennikami wiary w reinkarnację.

W *Zakończeniu*, będącym podsumowującą częścią całej rozprawy, ks. mgr Krzysztof Kuderski przedstawił główne wnioski z przeprowadzonych analiz badawczych. Podkreśla on, że „podjęte analizy umożliwiły [...] określenie wartości dorobku Wyszewałcewa, jego innowacyjności, która przejawiała się w łączeniu dwóch sposobów postrzegania świata: intuicyjno-mistycznego i racjonalnego w zestawieniu koncepcji filozoficznych postrzeganych dotychczas jako wykluczające się wzajemnie (antynomia idei filozofii antycznej i chrześcijańskiej)” (s. 143). Zauważając, że filozofia Wyszewałcewa „nie jest w pełni zgodna z nauką Kościoła prawosławnego”, zarazem jednak wskazuje na oryginalność jego poglądów. Faktem jest bowiem, że rosyjski Myśliciel twórczo podchodząc do prawd głoszonych przez chrześcijaństwo, „rozвивa, interpretuje te prawdy, biorąc pod uwagę współczesne dokonania naukowe” (s. 143). Wniosek ks. Krzysztofa Kuderskiego, że twórczość [Wyszewałcewa] „w dużej mierze jest przełożeniem nauki zawartej w Biblii na język naukowy, filozoficzny” (s. 144) należy jednak uznać za mało precyzyjny, gdyż synteza filozoficzno-teologiczna Wyszewałcewa w zbyt dużym stopniu była zależna od idealistycznych nurtów filozoficznych. W pełni, natomiast, można się zgodzić z poglądem Autora, że „problematyka miłości u rosyjskiego Myśliciela łączy się z personalistyczną wizją człowieka [...], a rozwój osobowości zachodzi tylko w dialogicznej miłosnej relacji”, gdyż tylko wtedy dokonuje się „duchowa przemiana człowieka” (s. 144). Zasadne jest również twierdzenie sformułowane, w oparciu o analizę dzieł Wyszewałcewa, że „urzeczywistnianie miłości to wielopłaszczyznowy, aporyczny proces wzajemnych relacji życiowych (antynomii dobra i zła, prawdy i kłamstwa, twórczości i zastoju, miłosierdzia i egoizmu) (s. 145). Ks. Krzysztof Kuderski w *Zakończeniu* rozprawy stwierdził, że „Problematyka miłości u Wyszewałcewa łączy się z takimi wartościami jak piękno, doskonałość, twórczość oraz jedność” (s. 145). Zastanawia jednak,

dlaczego spośród tych wartości Autor dokładniej jedynie opracował twórczość, natomiast piękno, doskonałość i jedność nie zostały ujęte w strukturze dysertacji.

Rozprawę doktorską ks. Krzysztofa Kuderskiego należy ocenić pozytywnie. Jest to dzieło pionierskie i wartościowe, które z pewnością zainspiruje zarówno filozofów, jak i teologów do poznawania i analizy dzieł Borisa Wyszesławcewa. Należy Autora podziwiać za odwagę w wyborze tematu, który w swej istocie jest interdyscyplinarny. Miłość jest rzeczywistością podstawową dla tożsamości osobowej człowieka. Jest ontologicznie wpisana w bycie osobą a zarazem jest egzystencjalną potencjalnością, która stanowi o sensie i celu ludzkiego życia. Z chrześcijańskiego punktu widzenia refleksja nad miłością wymaga uwzględnienia objawienia Boga, Który Jest Miłością oraz stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo takiego właśnie Boga. Synteza antropologiczna Borisa Wyszesławcewa jest trudna w analizie, gdyż wymaga dobrej znajomości historii filozofii oraz teologii prawosławnej, jak również odniesienia do psychologii głębi Carla Gustava Junga. Chociaż niektórzy teologowie prawosławni, jak np. Paul Evdokimov czy ks. Henryk Paprocki, starają się dowieść, że poglądy Junga są do pogodzenia z antropologią prawosławną, to jednak trudno uznać tego rodzaju stanowisko za zgodne z ortodoksyjną doktryną Kościoła prawosławnego. Pamiętać bowiem należy, że Jung był zainteresowany alchemią, manicheizmem i gnostycyzmem. Ów praktykujący okultysta w swoich dziełach był krytycznie nastawiony do głównych dogmatów chrześcijaństwa. Świadczy o tym choćby jego praca pt. *Próba psychologicznej interpretacji dogmatu o Trójcy Świętej*. Zdaniem Junga Trójca Święta jest dziełem niekompletnym, gdyż nie uwzględnia czwartego elementu, jakim według teorii gnostyckich był diabeł – pierwszy syn Boga. W odniesieniu do osobowego zła poglądy Junga również są nieortodoksyjne, gdyż diabła uważał za metaforę ściśle związaną z zachowaniami człowieka. Skoro psychologia głębi miała duży wpływ na twórczość Wyszesławcewa, co jest ewidentne w jednym z głównych jego dzieł, a mianowicie *Etyce przemienionego Erosa* (por. s. 8), to rozprawa ks. Krzysztofa Kuderskiego, zyskałaby również na dokładniejszej analizie i krytyce poglądów Junga. Autor bardzo pobieżnie odniósł się do „idei statycznej nieśmiertelności” bazującej na przemyśleniach Junga na temat relacji pamięci ludzkiej do sfery podświadomości. Teza Wyszesławcewa, że „w podświadomości istnieją wszystkie czasy w wieczności teraźniejsze” (s. 132) wymaga wyjaśnienia w perspektywie chrześcijańskiej antropologii, gdyż ma charakter neognostycki. Czytając rozprawę, recenzent, oczekiwał, że i wiele innych poglądów Borisa Wyszesławcewa, zwłaszcza zaczerpniętych z różnego rodzaju nurtów filozofii idealistycznej (począwszy od Platona i Plotyna aż po Fichtego i Hegla), fenomenologii (Max Schelera) oraz doktryny gnostyków i

neognostyków (np. Rudolfa Steinera czy Mikołaja Bierdiajewa) powinno być nie tylko zasygnalizowanych, lecz ocenionych z prawosławnego punktu widzenia. Ponadto, rozprawa wiele by zyskała, gdyby zawierała bezpośrednie odniesienia do nauczania Świętych Ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich pierwszego tysiąclecia, gdyż jak twierdzi Autor: „Wyszeławcew interesował się wschodnią patrystyką, a zwłaszcza dziełami św. Dionizego Areopagity, św. Maksyma Wyznawcy, św. Grzegorza z Nyssy” (s. 66).

2. Ocena formalna rozprawy

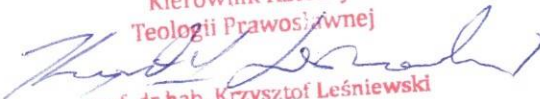
Od strony formalnej rozprawa ks. Krzysztofa Kuderskiego stanowi studium analityczno-syntetyczne. Zasadniczo cechuje się metodologiczną poprawnością. Problem badawczy, określony przez Autora jako cel badań, skonkretyzowane zadania badawcze, obrane metody i struktura rozprawy zostały sprecyzowane we *Wstępie* (por. s. 12-14).

Bibliografia została podzielona na źródła, opracowania i literaturę przedmiotu. W opracowaniach Autor uwzględnił jedynie dzieła, które zostały napisane w języku polskim. Niestety nie została wykorzystana obszerna (ss. 367) monografia wieloautorska (13 autorów) pt. *Boris Pietrowicz Wyszeławcew*, pod red. A.I. Aleszina, wydana w Moskwie w 2013 roku. Dzieło to zawiera szczegółowe opracowania tematów (jak np. serce, twórczość, antropologia), które były analizowane przez ks. Krzysztofa Kuderskiego. W tej rosyjskiej monografii o Wyszeławcewie została również opublikowana (przygotowana przez A.A. Ermiczewa) pełna (do 2013 roku) bibliografia dzieł (zarówno książek, jak i artykułów) tego Autora, recenzji oraz opracowań książkowych i artykułów dotyczących jego osoby i osiągnięć naukowych (por. s. 338-351). Gdyby ks. Krzysztof Kuderski w przyszłości decydował się na publikację swej pracy doktorskiej, to niezbędne byłoby uwzględnienie wskazanej powyżej monografii o Wyszeławcewie z 2013 roku oraz choćby niektórych opracowań, jakie do tej pory powstały na świecie na temat jego dorobku naukowego.

Technika zapisu bibliograficznego jest poprawna. Język rozprawy jest zrozumiały. Zdecydowana większość twierdzeń i wniosków sformułowanych zostało na podstawie odniesienia do źródeł i opracowań. Pod względem formalnym dysertacja nie jest jeszcze doskonała w warstwie stylistycznej i interpunkcyjnej. Zdarzają się również literówki. Niektóre z akapitów przedstawiających myśli cytowanych autorów nie zostały opatrzone przypisami. Zastanawia również fakt, dlaczego ks. Krzysztof Kuderski odwołuje się do tłumaczeń rosyjskich dzieł filozofów, skoro dzieła te są od dawna przetłumaczone na język polski.

Wniosek końcowy

Krytyczny przegląd recenzowanej rozprawy pozwala stwierdzić, iż pomimo wskazanych powyżej jej mankamentów i niedociągnięć, stanowi ona dojrzałą pracę badawczą, ujawniającą sprawność metodologiczną i znaczne wartości merytoryczne. Autor rozprawy podjął się opracowania tematu wymagającego wiedzy filozoficznej, teologicznej, jak i psychologicznej. Mając na uwadze wymienione wyżej walory należy stwierdzić, że dysertacja ks. Krzysztofa Kuderskiego spełnia wymogi stawiane tego rodzaju pracom naukowym, zgodnie z przepisami artykułu 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tj. Dz.U. z 2017 r. poz. 1523). Z tego też względu stawiam wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego ks. mgr. Krzysztofa Kuderskiego, czyli dopuszczenie go do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

Kierownik Katedry
Teologii Prawosławnej

prof. dr hab. Krzysztof Leśniewski

Lublin 6 sierpnia 2020 r.